

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу **Денисенка Павла Анатолійовича** на тему «**Економіко-організаційні засади врахування інтелектуальної складової екологічно сталого розвитку**», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з напрямками науково-дослідних робіт.

Низька ефективність виробничої діяльності вітчизняних підприємств знижує конкурентні переваги на світовому ринку та спричинює виникнення еколого-економічних екстерналій негативного характеру на всіх рівнях господарювання. В умовах загострення глобальних екологічних проблем, цілеспрямоване використання напрацювань соціального капіталу в напрямі зменшення антропогенного впливу на довкілля дозволяє не лише вирішити існуючі протиріччя між господарськими та природними системами, проте і забезпечити довгостроковий екологічно сталий розвиток. У глобальних Цілях сталого розвитку, затверджених Аддис-Абебською програмою дій та Порядком денним до 2030 року, освіта та покращання людського капіталу є одним із ключових елементів досягнення критеріїв екологічно сталого розвитку. Конкретними цілями цілей сталого розвитку, досягнення яких пов'язані із покращанням людського капіталу, є такі: здоров'я та благополуччя; інклюзивні та рівні освітні можливості, навчання протягом життя; сприяння інклюзивному та сталому економічному зростанню, продуктивна зайнятість та робочі місця; протидія зміні клімату.

В національній доповіді по цілям сталого розвитку підкреслена необхідність сприяння розвитку високо- та середньо/високотехнологічних індустріальних секторів через формування та застосування ланцюгів «освіта – наука – виробництво». Інновації та технології також мають важливе значення для сприяння структурним перетворенням економік на різних етапах розвитку.

Вищезазначене підтверджує актуальність та своєчасність наукового дослідження Денисенка П. А. на тему «Економіко-організаційні засади врахування інтелектуальної складової екологічно сталого розвитку».

Дане дисертаційне дослідження виконувалось згідно з основними напрямками наукових досліджень Сумського державного університету, а також відповідає основним цілям низки наукових досліджень, концепцій,

резолюцій та нормативним актам: Резолюції Генеральної Асамблеї ООН у сфері екологічно сталого розвитку на період до 2030 р., Резолюції Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро у 2012 р. (Ріо+20), Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р.) тощо.

Слід відмітити, що автор опублікував результати дисертаційних досліджень у наступних звітах за фундаментальними темами: «Моделювання трансферу екоінновацій в системі «підприємство – регіон – держава»: вплив на економічне зростання та безпеку України» (номер д/р 0119U100364); «Фундаментальні основи формування екологічно орієнтованих механізмів реалізації соціально-економічного потенціалу в умовах інформаційного суспільства» (номер д/р 0111U002149); «Фундаментальні засади управління екологічно спрямованою дематеріалізацією соціально-економічних систем» (номер д/р 0112U006839); «Фундаментальні основи забезпечення стійкого розвитку при переході до інформаційного суспільства» (номер д/р 0108U000670).

2. Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, повнота викладу в опублікованих працях.

Запропоновані автором теоретико-методологічні положення, висновки та рекомендації достатньою мірою обґрунтовані, базуються на узагальненні фактів, економіко-математичному моделюванні та аналізі вітчизняних і зарубіжних наукових праць. Основні положення дисертації, які містять наукову новизну, базуються на вивченні та застосуванні автором сучасних фундаментальних та прикладних концепцій.

У роботі використано значну кількість інформаційних джерел з досліджуваної проблематики, у т.ч. офіційні дані Державної служби статистики, емпіричні дослідження Світового банку та ЄБРР, статистичні звіти Міжнародного валютного фонду, нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, наукові звіти та публікації оцінювання ситуації щодо просування стратегії інноваційного екологічно сталого розвитку України.

Структура роботи логічна і завершена. Зміст дисертаційної роботи, який відповідає назві теми, засвідчує завершеність дослідження. Через усі розділи прослідковується проблема врахування інтелектуалізації при забезпеченні стійкого розвитку.

Достовірність наукових результатів дисертації підтверджується використанням сучасних методів наукових досліджень (системний;

економіко-статистичні; методи формально-логічного аналізу; системно-структурний аналіз; методи економічного моделювання та прогнозування; методи випадкового та фіксованого ефекту, узагальнений метод найменших квадратів), апробацією теоретичних положень, науково-методичних підходів та результатів практичних розрахунків на науково-практичних конференціях.

Слід зауважити, що методичні підходи і практичні рекомендації дослідження враховувалися при формуванні стратегій розвитку еколого-економічних систем та впроваджені в роботу: Департаменту екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної адміністрації (довідка 01-20/1789 від 13.07.2017 р.); щодо врахування екологічного аспекту інноваційної діяльності в контекстному плануванні проєктів міського розвитку – у роботі КО «Інститут розвитку міста» Полтавської міської ради (довідка 136/1 від 02.10.2017 р.); щодо оцінювання інтелектуальної складової інноваційного потенціалу екологічно сталого розвитку регіону – в ГО «Академія підприємництва і менеджменту України» (довідка 28/1 від 10.09.2020 р.). Результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання таких дисциплін: «Економіка розвитку», «EU Policies for Green Economy», «Сучасні тренди економічного розвитку» (акт від 26.09.2020 р.).

В опублікованих наукових працях повністю висвітлена сутність отриманих результатів та їх наукова новизна. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження опубліковано у 18 наукових працях загальним обсягом 8,2 друк. арк., з яких авторові належить 4,23 друк. арк., зокрема, 2 розділи в колективних монографіях, 9 статей у наукових виданнях (зокрема, 1 – закордонне, 7 – фахових видань України, 1 – інше видання), що обліковуються міжнародними наукометричними базами даних, зокрема, 1 – базами даних Scopus та Web of Science, 7 матеріалів науково-практичних конференцій.

Автореферат оформлений згідно чинних вимог МОН України, висвітлює основні положення дисертаційного дослідження, не містить інформації, яка не наведена у дисертації. Висновки є логічними, обґрунтованими підсумками проведеного дослідження та повністю відображають основні положення виконаної роботи та перспективні напрями її практичного застосування.

3. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

До найбільш суттєвих здобутків дисертаційного дослідження належать розроблені методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу регіону, котрий має максимізаційну спрямованість завдяки застосуванню

компаративного методу відстаней відхилення індикаторів освітньої, науково-інноваційної, інтерфейсної та екологоресурсної складових інтелектуального потенціалу досліджуваного регіону від середніх значень у країні, а також напрямку їх впливу на еколого-економічну стійкість регіону (п.3.2, с. 144-152), що дозволяє системно врахувати кваліфікаційну здатність населення регіону та організаційно-фінансову спроможність суб'єктів господарювання не лише створити нові знання, а й упровадити в економіку регіону наукоємні, екологобезпечні та ресурсоефективні технології

Важливими є розроблені автором концептуальні засади визначення стимуляторів економічного зростання і детермінантів зменшення антропогенного навантаження саме в процесах інтелектуалізації (п. 2.2, с. 93-102; п. 2.2, с. 104-106 дисертації та с. 9-10 автореферату), де встановлено, що ендогенна інтелектуалізація економіки, коли інноваційні розробки продукуються всередині країни, тоді як екзогенна, що передбачає імпорт знань, розробок та технологій, навпаки, є їх інгібітором. При цьому доведено, що реалізація запропонованих концептуальних засад дозволяє забезпечувати довгостроковий стійкий економічний розвиток, не порушуючи баланс екологічної стійкості.

Важливими науковими здобутками автора є оцінка впливу інтелектуалізації економіки на ефективність використання природних та людських ресурсів з точки зору забезпечення стійкого розвитку (п. 1.2, с. 54–57; п. 2.2, с. 81–90; дисертації та с. 7, 8 автореферату), у яких на відміну від існуючих теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено гіпотези про те, що зростання індикатора інтелектуалізації приводить до істотно більшого зростання ресурсопродуктивності, ніж до відповідного збільшення продуктивності праці.

Для обґрунтування збільшення асиміляційних спроможностей природних систем запропоновано класифікацію типів економічного зростання, які на відміну від існуючих сформовано за сутністю рушійних сил та впливом на екосистему з урахуванням інтелектуальної складової, що дозволило поряд із традиційними (екстенсивне, інтенсивне та інноваційне) виділити новий тип економічного зростання – інтелектуально-інноваційний, а також формалізувати для кожного з них підґрунтя, цільовий орієнтир та наслідки для екосистеми (п. 1.3, с. 67–72 дисертації та с. 6, 7 автореферату).

Доведено, що інтелектуалізація є одним з основних аспектів формування людського капіталу, саме тому автор радить не ототожнювати дефініції «людський капітал» та «інтелектуалізація», оскільки інтелектуалізація є процесом створення й формування людського капіталу. Під інтелектуалізацією екологічно сталого розвитку у роботі розуміють процес

розширення масштабу й поглиблення ролі розумової праці та її результатів у процесі інтенсифікації взаємодії природних, виробничих і соціальних підсистем, спрямованої на досягнення стійкості соціо-еколого-економічної системи в цілому. Зазначений підхід передбачає створення передумов для використання інтелекту кожної особистості й сукупного інтелекту соціо-еколого-економічної системи з метою накопичення, поширення та використання нових знань і відповідних постійно поновлюваних кваліфікаційних навичок, спрямованих, зокрема, на вдосконалення використання природно-ресурсного потенціалу системи, його збереження та відтворення.

Автором встановлено, що в разі зростання кількості дослідників на 100 осіб із розрахунку на 1 млн населення ВВП на душу населення зростає на 96–263 дол. США, також встановлено, що інтелектуалізація економіки ендегенного походження є фактором-стимулятором покращання екологічної ситуації і в разі збільшення кількості дослідників у країні на 100 осіб із розрахунку на 1 млн населення кількість обсягів CO₂ на душу населення зменшується на 84–131 кг.

У дисертації на основі проаналізованих підходів оцінки інтелектуального капіталу, розвинуто методичний підхід до розрахунку інтелектуального капіталу регіону з урахуванням екосистемних факторів, суть якого полягає в урахуванні мультиплікативних розривів між відносними даними досліджуваного регіону та середнім значенням у країні за рівнями антропогенного навантаження, відтворення природних ресурсів, відповідального поводження з відходами (п 2.2, с. 135-140 дисертації або с. 10-11 автореферату), під яким розуміються циклічні зміни параметрів еколого-економічної системи відносно трендових значень в умовах нерівноважного зовнішнього та внутрішнього середовищ, котрі визначають короткостроковий стан системи та впливають на довгострокові перспективи її розвитку.

Заслужують уваги авторські підходи формалізації взаємозв'язків між рівнями конвергенції регіонів України за економічним добробутом, забрудненням та інтелектуалізацією розвитку для забезпечення екологічно сталого розвитку, у яких на відміну від існуючих відповідні регіональні показники економічного та інтелектуального змісту мають сходитися до єдиного рівня (атрактора) при постійному зростанні відповідних сукупних національних досягнень, а індивідуальні регіональні показники екологічного змісту мають сходитися до єдиного рівня (атрактора) при постійному зменшенні відповідних антропогенних впливів на навколишнє середовище (п. 3.3, с. 160–172 дисертації та с. 13, 14 автореферату). автором підкреслено,

що економічна конвергенція відбувається на тлі зростання загальноукраїнського рівня відповідних показників, екологічна – на тлі сукупного зменшення викидів, а інтелектуальна – на тлі зменшення випуску інноваційної продукції.

4. Практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Теоретичні та методичні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи доведені до рівня практичних розробок і можуть бути застосовані як у подальших дослідженнях, так і в практичній роботі підприємств та організацій. Результати роботи можуть бути використані органами державної влади, місцевого самоврядування – під час реалізації державної та місцевої політик забезпечення екологічно сталого розвитку; підприємствами та організаціями – під час планування досягнень ресурсовіддачі й продуктивності праці.

5. Дискусійні положення дисертаційної роботи.

Відзначаючи в цілому позитивне враження від дисертаційного дослідження Денисенка Павла Анатолійовича та вагоме практичне значення одержаних автором результатів, слід вказати на деякі недоліки та положення, які мають дискусійний характер:

1. Дисертантом запропоновано власне трактування дефініції інтелектуалізація екологічно сталого розвитку (с. 5 автореферату; с. 6 дисертації), проте в тексті дисертації недостатньо чітко висвітлений взаємозв'язок між такими часто-застосованими автором поняттями як інтелектуалізація екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку, інтелектуалізація екологічно збалансованого розвитку території та ендогенна інтелектуалізація економіки. Також доцільно було проаналізувати позицію запропонованих визначень у сучасному термінологічному полі.

2. Вважаємо, що дисертант повинен навести більш детальне обґрунтування використовуваних індикаторів при перевірці гіпотези залежності динаміки ВВП та викидів CO₂ на душу населення від економічних, ресурсних, соціальних, структурних детермінант та індикаторів типу інтелектуалізації (п. 2.2. с. 99-109; с. 8 автореферату), зокрема таких як обсяг витрат на проведення наукових досліджень і розробок або кількість впроваджених інновацій на підприємствах, адже це якісні показники інтелектуалізації економіки.

3. В дисертаційній роботі стверджується, що існує прямий зв'язок між покращанням досягнень економіки знань та продуктивністю праці (п. 2.3. с. 114-116), також наводяться емпіричні факти падіння Індексу економіки знань на 1.36 пунктів Україні за період із 2000 р. по 2018 р., що стало причиною втрати продуктивності праці на рівні 23,8 тис. дол. США, проте не

поясненим залишається критерій для вибору Індексу економіки знань для відображення рівня інтелектуалізації економіки (с. 7 автореферату, с. 86-87 дисертації) та обґрунтування застосування форми зв'язку між покращанням досягнень економіки знань та продуктивністю праці саме для національної економіки.

4. У дисертаційній роботі за характеристику екологічного розвитку території автор обрав показник обсягів забруднення атмосферного повітря стаціонарними джерелами (п. 3.3, с. 161-172 дисертації; с. 13 автореферату). Чи не створює врахування лише одного фактору антропогенного впливу на довкілля обмеженого погляду на оцінювання конвергенції та групування регіонів України за зміною економічних, екологічних та інтелектуальних детермінант регіонального розвитку?

5. У дисертаційній роботі часом мають місце окремі орфографічні та редакційні погрішності. В роботі автор використовує цитування науковців у стилі ім'я та автор, проте подекуди з'являються і інші варіанти цитування праць, зокрема, повні ініціали та прізвище. У дисертаційній роботі із списку у 219 джерел, два літературних джерела не процитовано в тексті дисертації, а саме номери 103 та 150.

6. Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертація Денисенка Павла Анатолійовича є актуальним науковим дослідженням, виконаним на високому науковому рівні, відповідає паспорту спеціальності 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища та вимогам МОН щодо кандидатських дисертацій. Робота є завершеною, самостійною науковою працею у межах поставлених завдань. У роботі отримано нові науково-обґрунтовані результати, що у сукупності вирішують науково - прикладну проблему удосконалення економіко-організаційних засад інтелектуалізації екологічно сталого розвитку на національному та регіональному рівнях. Опубліковані наукові праці достатньо повно відображають результати дослідження, а їх кількість та статус відповідають вимогам МОН України.

Таким чином, дисертація **«Економіко-організаційні засади врахування інтелектуальної складової екологічно сталого розвитку»** заслуговує позитивної оцінки та відповідає «Порядку присудження ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника» та нормативним актам МОН, а здобувач Денисенко Павло Анатолійович – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності

08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища.

Офіційний опонент,

докторка економічних наук,
старша наукова співробітниця
завідувачка кафедри міжнародних
економічних відносин, бізнесу та
менеджменту, ПВНЗ-інститут
«Українсько-американський університет
Конкордія»

Л. В. Жарова

*Підписе докторка економічних наук
М.С.Саркової С.В., завідувачка.*

Зав. відділу надп. С.М.Овдійчук

